

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA TAFKUR, XOTIRA HAMDA MUSTAQIL FIKRGGA EGA BO‘LISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Otaboyeva Kamola Botirjon qizi
Toshkent shahar Sergeli tumani
264-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTASIYA

Umumiy o‘rta maktab ta’limi jarayonida fikr yuritish operatsiyalaridan unumli foydalanish evaziga har qanday murakkab bilimlarni egallash imkoniyati vujudga keladi. O‘quvchilar tafakkur shakllarining funksional va operatsional jihatlari bilan yaqindan tanishadilar, shuningdek, ulardan mustaqil foydalanish uchun barcha iptellektual rezervlarini ishga solishga harakat qiladilar.

Kalit so‘zlari: psixik jarayonlar, muloqot, depressiv xulq, tarbiya, psixologik ko‘nikmalar, ruhiyat, tafakkur, faoliyat, individual faoliyat, ijtimoiy faoliyat, guruhiy rivojlanish

KIRISH

Xotira tushunchasini turli nuqtai nazardan qarash mumkin, chunonchi, u bilish jarayoni, produktiv yoki reproduktiv mnemik (lot. – xotira) faoliyat, amaliyotda zarur bilimlar majmuasi, xotira – bu ko‘nikma, malaka va odatlar yig‘indisi; umumlashgan obrazlar to‘plami, grammatik termin, fenominal xotirali shaxs sifati tariqasida va hokazo. O‘quv faoliyatining ushbu usulini mustaqil topshiriq bajarishga, ya’ni “Tafakkur” tushunchasiga ko‘chirish imkoniyati quyidagi tarzda namoyon bo‘ladi: tafakkur – bu bilish jarayoni, fikr yuritish faoliyati, prognoz qilish, anglashilgan bilimlar, muloqot negizi, grammatik termin, aql sifati, zehni o‘tkirlik, shaxs sifati kabi tasavvur qilish mumkinligini ta’kidlab o‘tiladi.

Yuqoridagi mulohazalarga qaramasdan, o‘quvchilar tafakkurida sub’ektivshaxsiy xususiyatga ega bo‘lgan zaif jihatlari mavjuddir. Fikr yuritish faoliyatini nazorat qilishda qator kamchiliklarga yo‘l qo‘yiladi, masalan, faoliyat natijasini tekshirish sifatidagina qo‘llaniladi. Ularning aqliy faoliyatida xatti-harakat yoki bilim sifatini baholash va o‘z-o‘zini baholashda ham, voqelikni baholashda ham voqelikni oqilona, to‘g‘ri aks ettirish jarayonida illatlar ko‘zga tashlanadi. Narsa va hodisalar xususiyati yoki qonuniyati ko‘pincha orttirib baholanadi, ba’zan pasaytirib baholash hollari ham namoyon bo‘ladi. Ahyon-ahyonda bo‘lsa-da, to‘g‘ri, oqil, haqiqatan aniq baholash ko‘zga tashlanadi. Tafakkurning tanqidiylik va tashabbuskorlik sifatlarida ayrim nuqsonlar uchraydi. O‘quvchilarning intilishi bilan o‘z-o‘zini baholash o‘rtasidagi munosabat mutanosiblikka, o‘zaro uyg‘unlikka ega

emas, shu tufayli imkoniyat (aqliy zaxira) bilan havoiiy orzular orasida ziddiyat vujudga keladi, natijada oqillik o‘rnini g‘ayirlik egallay boshlaydi. Bunday salbiy hissiy kechinmaning, shaxs illatining oldini olish va mutlaqo bartaraf qilish uchun maxsus treningdan (to,,g,,ri yo,,lga yetaklovchi mashq-namunalardan) foydalanish ijobiy natijalar beradi.

Ta’kidlab o‘tilgan nuqsonlar, qusurlarga qaramasdan, o‘quvchilar tafakkuri ilk o‘spirinlik yosh davridan ham sifat, ham mazmun, ham ko‘lam jihatidan keskin tafovutlanadi. Bu fikrlar psixologlar tomonidan to‘plangan miqdoriy ma’lumotlar bilan allaqachonlar tasdiqlangan. Shunday qilib, muayyan bir sohaning yosh mutaxassis kishisi – O‘quvchi yuksak aql-zakovat egasi, uquvli-teran fikrli inson, iymonli, diyonatli shaxs, aniq dunyoqarashga; mustahkam e’tiqodga ega bo‘lgan ziyoli, milliy mafkuraning jonkuyari, targ‘ibotchisi sifatida ijtimoiy katta hayotga yo‘llanma oladi.

O‘quvchi-o‘spirinlik, ilk yoshlik davri o‘zining mahsuldorligi, refleksiv (anglashilganlik, ongli rejalashtira olishlik) xususiyati bilan boshqa yosh davridagi odamlardan o‘ziga xos ravishda ajralib turadi. O‘quvchilik yillari ijodiy izlanishlar, aql-zakovat zaxiralarini ishga sola bilish, aqliy qobiliyatni safarbar qilish imkoniyatlariga ega bo‘lgan shaxsning yetuklik davri hisoblanadi. Xullas, ushbu yosh davrda tafakkur sermahsul, sermazmun bosqichga ko‘tarilib, yaratish, ixtiro, ijod va kashfiyot qilish arafasida turadi.

O‘quvchilar o‘quv predmetlari, fan asoslarini egallash faoliyatida ijodiy mahsulot berish uchun tinimsiz harakat qiladilar. Ularning bilishga, bilim olishga undovchi mayllari turg‘un, mustahkam va barqaror qiziqishga aylana boradi, badiiy ijodiyot va ilmiy-tadqiqot bobida dastlabki ezgu-niyatlari, orzularini ushatishga intiladilar. Jumladan, adabiy ta’limda o‘quvchilar badiiy ijod bilan, tabiiy-matematika fan sohasidagilar esa kuzatish va tajriba o‘tkazish bilan, tarixchi-arxeolog o‘quvchilar ijtimoiy turmush solnomalarini ochish bilan shug‘ullana boshlaydilar. Hatto o‘quvchilar o‘zlarining aqliy mehnati mahsullari bilan olimpiada, ilmiy-amaliy anjumanlarda, ixtirochilar va ratsionalizatorlar konkurs-tanlovlarida muvaffaqiyatli qatnasha oladilar. Bularning barchasi tafakkur yordami bilan chiqariladi, moddiy borliqni yanada aniqroq ifodalash, yaratish faoliyatlarida faol qatnashish uchun intilish, muammoli holat va vaziyatlarni hal qilish (echish) jarayonlarining mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi. Bu va standart bo‘lmagan muammoli, boshqotirar topshiriqlarni yechish ijodiy fikr yuritishni, sermahsul vositalardan foydalanishni taqozo qiladi.

O‘quvchilar tafakkuri, asosan, o‘qish, amaliy mashg‘ulot va mustaqil bilim olish faoliyatlarida jadal va uzluksiz ravishda rivojlanadi. Goho ma’ruza jarayoni ulardan reproduktiv tafakkurni taqozo etsa ham, lekin mustaqil topshiriqlar, laboratoriya darslari produktiv (ijodiy) fikr yuritish faoliyatini talab qiladi. Har ikkala

ta'lim shakli ham o'quvchilar aqliy mehnati, maqsadga yo'naltirilgan va muvofiqlashtirilgan diqqati yordami bilan amalga oshadi.

Umumiy o'rta maktabdagi mustaqil ishlarning barchasi: konspekt tuzish, referat ishlari o'quvchidan mustaqillikni, ijodiy yondashishni, (kreativlikni) muammoli holatni, murakkab pedagogik-psixologik vaziyatni hal qilishni taqozo qiladi. Davlat ta'lim standarti va o'quv rejasida ko'rsatilgan, dasturda ko'zda tutilgan materiallar va ilmiy ma'lumotlarni o'zlashtirish bilim-saviyani kengaytirish bilan qanoat hosil qilmasdan, balki ularni tushunish, anglab yetishni talab qiladi, bu esa bevosita tafakkurning funksiyasidir. Xotira bisotidagi bilimlarni izchil ravishda tartibga keltirish, esga tushirish, ular ichidan eng muhim jihatlarni ajratish, o'zaro taqqoslash, turkumlarga kiritish, umumlashtirish bilish jarayonining aqliy yo'li bilan, ya'ni tafakkur yordami bilan amalga oshiriladi.

Ijtimoiy gumanitar va tabiiy fanlarni o'rganish davomida moddiy borliqdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi murakkab ichki bog'lanishlar, aloqalar va ijtimoiy turmush qonuniyatlari yuzasidan chuqur nazariy metodologik, ilmiy-uslubiy xususiyatdagi bilimlar o'zlashtiriladi.

Umumiy o'rta maktab ta'limi jarayonida fikr yuritish operatsiyalaridan unumli foydalanish evaziga har qanday murakkab bilimlarni egallash imkoniyati vujudga keladi. O'quvchilar tafakkur shakllarining funksional va operatsional jihatlari bilan yaqindan tanishadilar, shuningdek, ulardan mustaqil foydalanish uchun barcha intellektual rezervlarini (aqliy zaxiralarini) ishga solishga harakat qiladilar. Hukm chiqarishning barcha (yakka, xususiy, umumiy, ziddiyatli, faraziy, inkor) ko'rinishlardan o'quv va mustaqil bilim olish faoliyatlarida foydalanish shartsharoitlari tug'iladi. Xulosa chiqarishning induktiv (xususiydan umumiyga fikrning yo'nalganligi) va deduktiv (umumiydan xususiy hollarga fikrning qaratilganligi) yo'llaridan muayyan tarzda bilish faoliyatida qo'llashga intiladilar. Tushunchalar (yakka, xususiy, umumiy, yakqol, mavhum, to'planma) mohiyatini anglagan holda ma'lumotlarni egallash bilimlarning barqarorligini ta'minlaydi. Bu narsalarning barchasi tafakkurni rivojlantirishga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Umumiy o'rta ta'lim uzluksiz ravishda ijodiy tafakkurni talab qiladigan, muammoli xususiyatdagi topshiriq va masalalar tizimidan iboratdir. Har bir ma'ruza, seminar mashg'uloti, mustaqil topshiriqlar, hatto laboratoriya ishlari ham muammoli vaziyat, holatni tarkibiy qismlaridan tuzilgan bo'ladi. Ularni hal qilish (echish, bajarish) ijodiy izlanishni vujudga keltiradi, tafakkur va ularning turlarini (ko'rgazmali, harakat, ko'rgazmali-obrazli, so'z-mantiq. Verbal, amaliy, nazariy, ixtiyoriy-ixtiyorsiz, konkret, abstrakt, realistik, autistik, intuitiv, diskursiv, dialektik, reproduktiv, produktiv-ijodiy, vizual, fazoviy) kamolot sari yetaklaydi. Chunki muammoli holatgacha bo'lgan davr, muammoli vaziyat, muammoli vaziyatdan keyingi aqliy jarayonlar ham O'quvchidan ijodiy qidiruv, tadqiqot faoliyatini taqozo

etadi. Topshiriqni mustaqil bajarish O‘quvchilardan tafakkur operatsiyalari (analiz, sintez, taqqoslash, solishtirish, yaqqollash, mavhumlashtirish, guruhlash, turkumlash, umumlashtirish, sistemalashtirish) va shakllaridan (tushuncha, hukm, xulosa chiqarishdan) foydalanishni talab qiladi.

O‘quvchilarni o‘quv faoliyati yoki ta’limiy usullar bilan tanishtirish tafakkur rivojida alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, tushunchalarga (holatlarga) turli nuqtai nazardan qarash usulini O‘quvchilarda tarkib toptirish va uni sharoitga (vaziyatga) ko‘chirishga o‘rgatish yuqori ko‘rsatkichlar beradi. Shuni alohida ta’kidlab o‘tish kerakki, odatda usullarning ko‘chishini “birdaniga”, asta-sekin, “buzib-tuzatib”, qayta qurish, tarkibini yangidan tuzish, ko‘rgazmali materialdan matnli (mantiqiy) materialga o‘tishi kabi ko‘rinishlari mavjuddir. O‘quvchilarda o‘quv faoliyatining usulini tarkib toptirish quyidagicha amalga oshiriladi va muayyan qoidalar asosida olib boriladi:

– hamkorlik tushunchasiga turli nuqtai-nazardan qarash mumkin, chunonchi, u faoliyat turi, do‘stona aloqa o‘rnatish, muloqot, muomalaga kirishish, umumiy xattiharakatlar yig‘indisi, o‘quv faoliyatining shakli, o‘qituvchi bilan O‘quvchi harakati, bitim, ijodiy tajriba almashish va hokazo. Mazkur o‘quv faoliyati usulini mustaqil topshiriqni bajarishga, ya’ni “faoliyat”, “individual faoliyat”, “ijtimoiy faoliyat”, “guruhiy faoliyat” kabi psixologik tushunchalar mohiyatini ochishga ko‘chirish mumkin. Psixologiya fanida ko‘chishning turlari to‘g‘risida chet el va sobiq Ittifoq davridagi psixologiyada birmuncha ma’lumotlar mavjud.

XULOSA

Umumiy o‘rta maktabda o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, targ‘ib qilish ham o‘quvchilik davriga xos xususiyatlardan biridir. Nazariy va amaliy, ijodiy va diskursiv, fazoviy tafakkur bilan qurollangan o‘quvchilar omma o‘rtasida ilm-ma’rifatni yoyish ishida faol ishtirok qilmoqdalar.

Shunday qilib, o‘quvchilar narsa va hodisalar, voqelikni to‘g‘ri, oqilona, omilkorlik bilan aks ettirish, ijtimoiy hayot talabi va ehtiyojlarini anglash, ongli ravishda fikr yuritish faoliyatini tashkil qilish va boshqarish imkoniyatiga egadirlar. Ularda ta’lim jarayonida tafakkurning diskursiv (lot. – mulohaza yuritish) va **refleksiv** sifatlarini shakllantirish ilmiy, ijodiy tafakkurni vujudga keltiradi. Buning uchun ularni mustaqil bilim olish faoliyatini to‘g‘ri uyushtirish va boshqarishga o‘rgatish yuksak samaraning kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. JO‘RAYEVA, S., TURSUNOV, B., & JUMAYEV, S. (2021). ZAMONAVIY
2. TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOG IMIJINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI. “XALQ TA’LIMI” ilmiy-metodik jurnali, 6, 14-16.

3. JUREVA, S. N., & MAMARADJABOVA, B. A. (2020). THE DEGREE TO WHICH A PERSON FEELS HAPPY IN THE FAMILY. JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS, 7(5), 1873-1875.
4. Zhu'raeva, S. N. (2020). INTERPRETATION OF IMAGE IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCH. ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ, 8(11), 257-267.
5. Авлаев, О. У. (2021). ТАЛАБА ЁШЛАР КАМОЛОТИДА МАСЪУЛИЯТНИНГ ЎРНИ. Eurasian Education, Science and Innovation Journal, 5, 67-72.
6. Авлаев, О. У. (2021). ТАЛАБАЛАР КАМОЛОТИДА ИЖТИМОЙ
7. ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ГЕНДЕР ФАРҚЛАРИ. “PSYCHOLOGIYA” ILMIY JURNAL, 34-41.